

Archeologisch onderzoek in de dorpskern van Moorsel (O.-VI.)

DE MAEYER WOUTER, KLINKENBORG SIGRID & CHERRETTÉ BART (SOLVA)

Inleiding

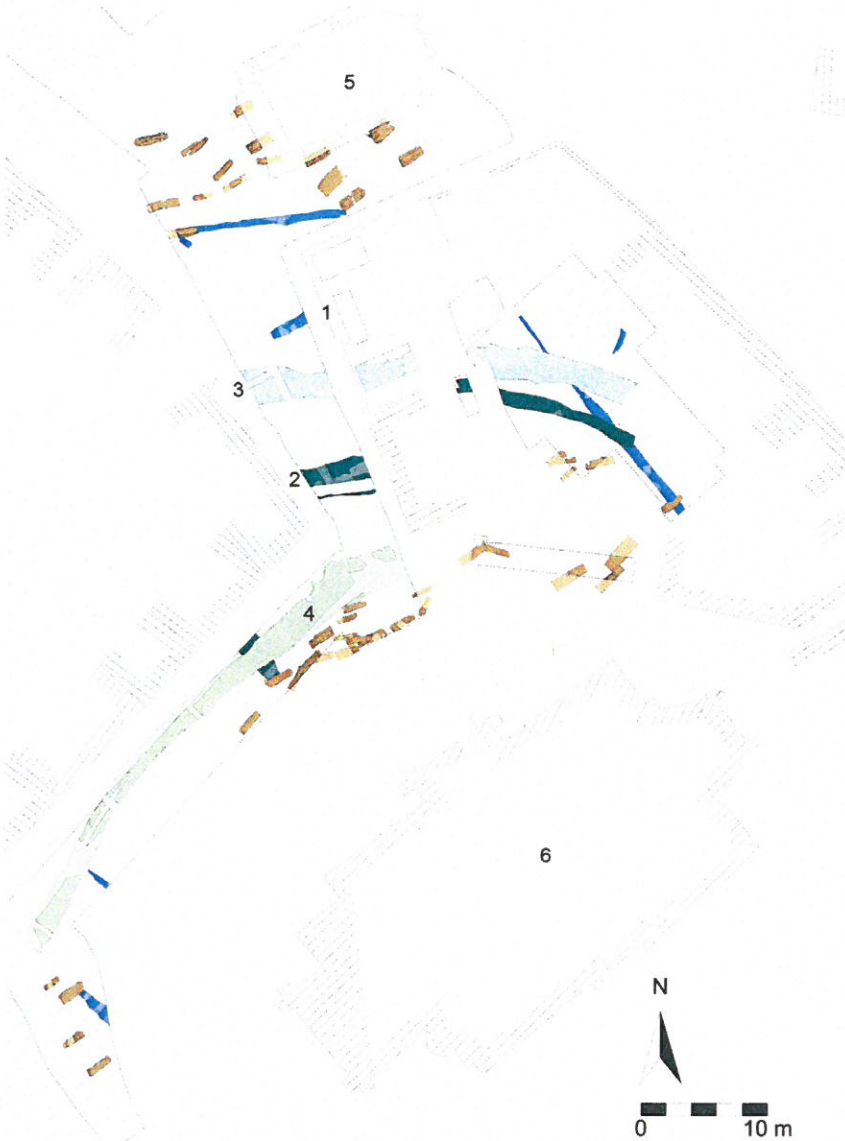

Fig. 1: Synthesepan van de begravingen (bruin), grachten en greppels (blauw), 1: Greppels, 2: Gracht (900-1000 AD), 3: Gracht (1050-1175 AD), 4: Gracht (1175-1200 AD), 5: Kapel, 6: Kerk

In 2011 zullen er grootschalige infrastructuurwerken starten op het Dorp en in de aanpalende straten te Moorsel. Het plaatsen van nieuwe rioleringen zal gepaard gaan met de heraanleg van allerlei nutsleidingen en vormt voor de Stad Aalst meteen ook de gelegenheid om over te gaan tot een globale herinrichting en opwaardering van het centrum van Moorsel. De resultaten van twee opgravingscampagnes in 1987 en 2007¹ op enkele aanpalende percelen hadden aangetoond dat het bodemarchief in de dorpskern zeer goed bewaard was. Daarom legde het Agentschap Ruimte en Erfgoed een archeologisch onderzoek op als voorwaarde bij de bouwvergunning.

Het archeologisch onderzoek te Moorsel is ook een unieke kans om een beter inzicht te verwerven in de ontwikkeling van een dorpskern in het algemeen en van Moorsel in het bijzonder.

Er kon als het ware een doorsnede van het dorp verkregen worden, van de ene zijde van de dorpskern naar de andere, en langs twee historische gebouwen, namelijk de Sint-Goedelekapel en de Sint-Martinuskerk.

1. PIETERS, DE GROOTE, ERVYNCK & CALLEBAUT, 1999 & DE GROOTE & MOENS, 2008.

Moorsel kan bogen op een oude geschiedenis. De oudste vermelding dateert uit 1019 (Mortesela), maar het dorp is met zekerheid van oudere datum. Moorsel speelt een rol in twee heiligenlevens, de *Vita Gúdula* en de *Vita Berlindis/Berlendis*. Volgens deze bronnen zou de ouderdom van de plaats opklimmen tot (minstens het einde van) de 7e eeuw, hoewel deze teksten met de nodige reserve dienen geïnterpreteerd te worden. De *Vitae* maken melding van de aanwezigheid van een vroegmiddeleeuws vrouwenklooster in die periode.

Volgens sommige historici suggereren een reeks historische en topografische aanwijzingen dat de kloostergrondvesten zich onder het huidige dorpsplein zouden uitstrekken. De Sint-Goedelekapel wordt hierbij vaak als een reminiscentie beschouwd naar dit klooster.

Resultaten van het archeologisch onderzoek

Begravingen

Bij het onderzoek in 2009-2010 werd een totaal van 101 skeletten geregistreerd, op te splitsen in een kleine groep van 32 oudere, middeleeuwse, begravingen en een grotere groep van 69 recentere, postmiddeleeuwse individuen. De middeleeuwse graven werden op drie plaatsen aangetroffen: rond de kapel (Fig. 1.5) en op twee plaatsen rond de kerk (Fig. 1.6). Hierbij kan een duidelijke scheiding tussen de begravingen rond de kapel enerzijds en deze rond de kerk anderzijds opgemerkt worden. Over een afstand van ruim 25 meter tussen de twee zones zijn er immers geen begravingen vastgesteld. De zichtbare dualiteit tussen kapel en kerk, die

Fig. 2: Antropomorf graf bij opgraving

vandaag de dag nog steeds bestaat, blijkt dus ook in de middeleeuwen al een realiteit, met het gelijktijdig in gebruik zijn van twee begraafplaatsen. Het lijkt er wel op dat de zone rond de kerk (oudste begraving: 2e helft 7e of 8e eeuw) ouder is dan de zone rond de kapel (oudste begraving: 10e of eerste kwart 11e eeuw), al moet hiervoor wel enige voorzichtigheid gehanteerd worden, want het was slechts mogelijk om één skelet met $14C$ ² aan de kapel te dateren. De andere stalen van skeletten uit de zone rond de kapel bevatten niet voldoende collageen voor een datering.

Ondanks de slechte bewaringstoestand en grote verstoringsgraad kunnen binnen de middeleeuwse graven twee vormen geobserveerd worden: antropomorfe graven (Fig. 2) en kistbegravingen. Beide begravingsvormen werden zowel rond de kapel als rond de kerk aangetroffen. De twee met $14C$ gedateerde antropomorfe begravingen blijken te stammen uit de 10e tot eerste kwart 11e eeuw en het laatste kwart van de 12e tot het derde kwart van de 13e eeuw. De met $14C$ gedateerde kistbegravingen (zowel uit de opgraving in 2007 als die uit het huidige onderzoek) zijn te plaatsen respectievelijk in de tweede helft 7e tot de 8e eeuw³, in de 8e tot 9e eeuw, in de 10e tot eerste kwart 11e eeuw en in de eerste helft van de 15e eeuw. Uit deze dateringen blijkt dat de kistbegravingen ouder zijn dan de antropomorfe begravingen, maar dat ze gedurende een periode vanaf de 10e eeuw gelijktijdig voorkomen. Het lijkt er op dat de antropomorfe begravingen stoppen in de late middeleeuwen en dat er vanaf dat ogenblik enkel nog kistbegravingen voorkomen.

De postmiddeleeuwse begravingen tenslotte zijn allen rond de kerk te situeren en onderscheiden

2. De hier aangehaalde $14C$ dateringen zijn vermeld met een zekerheid van 95,4 %.

3. Onderzoek VIOE 2007: mondelinge mededeling K. De Grootte.

zich duidelijk van de oudere op vlak van oriëntatie, positie van het lichaam, grafgiften, ... Op enkele uitzonderingen na is de meerderheid te dateren eind 18e tot begin 20e eeuw. Het betreft allen kistbegrovingen, waarvan sommige kisten van rijkelijke ornamenten voorzien waren.

Greppels en grachten

Verspreid over het onderzoeksgebied werden verschillende sporen van landschapsindeling aangetroffen. Het oudste voorbeeld hiervan was een greppel (Fig. 1.1), waarvan de opvulling tussen 675 en 780 AD te dateren is.

Drie andere greppels werden, naar analogie met de opgravingen van 1987, geïnterpreteerd als restanten van perceelsafbakening. Het ontbreekt deze contexten aan dateerbaar materiaal, zodat enkel een relatieve chronologie ten opzichte van andere sporen kon bekomen worden. Op basis hiervan is één greppel ouder dan 1030 AD en één greppel ouder dan of te dateren in de 10e eeuw. Deze greppels, die mogelijk samen horen, vertonen een andere oriëntatie (landschapsindeling?) dan de recentere grachten en duiden misschien op een wijziging in de lay-out van de dorpsstructuur.

De opgravingen in 1987 brachten twee grachten aan het licht die een cirkelvormig verloop rond de kerk suggereerden. Deze grachten werden bij het huidige onderzoek eveneens aangetroffen en meer naar het zuiden werd nog een derde gracht blootgelegd.

Fig. 3: De gracht het dichtst bij de kerk gelegen (1175-1200 AD)

Het verloop van de middelste van de drie grachten (Fig. 1.2) vertoonde een discrepantie met het verloop zoals dit in 1987 werd opgetekend. Mogelijk betekent dit dat er tussen beide delen een opening te situeren is en dit mogelijk in de vorm van een "*chicane*". Het kan ook om twee verschillende grachten gaan. Op één plaats werd aan de binnenzijde van de gracht op een kleine meter afstand een smalle greppel herkend, mogelijk te beschouwen als het restant van een palissade. De opgave van deze gracht kan gedateerd worden in de 10e eeuw.

De meest noordelijke gracht (Fig. 1.3) vervolgt het verloop zoals het in 1987 werd opgetekend. De bevindingen uit 1987 laten toe te veronderstellen dat deze gracht een onderbreking vertoonde aan de noordoostzijde. De demping van deze gracht wordt op basis van het aangetroffen aardewerk geplaatst tussen 1050 en 1175.

De derde en meest recente gracht (Fig. 1.4 en Fig. 3) is het dichtst bij de kerk gelegen en vertoonde een opening aan de noordoost- en de zuidwestzijde. De opgave en vulling van deze gracht kan zeer nauwkeurig gedateerd worden tussen 1175 en 1200.

Deze drie grachten moeten, weliswaar in verschillende periodes, een oud kerk(hof)areaal omgeven hebben. Er is duidelijk een verschuiving geweest of misschien zelfs eerder een vergroting van het kerkhof tussen de eerste en de tweede grachtfase, gevolgd door een verkleining van het terrein tussen de tweede en de derde grachtfase. Mogelijk staat de eerste gracht in relatie met een voormalige kerk ten noordwesten van het huidige kerkkoor. De tweede en derde gracht kunnen waarschijnlijk gekoppeld worden aan de huidige kerk.

Hoewel de meest recente gracht reeds gedempt werd in het laatste kwart van de 12e eeuw, zal haar tracé tot het begin van de 20e eeuw zichtbaar blijven in het straatbeeld, dankzij de oprichting van een bakstenen muur die pas in 1923 afgebroken wordt. Aan de buitenzijde van deze kerkhofmuur werd het tracé van een weg aangesneden.

Andere sporen

Ter hoogte van de westelijke toegang tot de kapel werden drie paalkuilen aangetroffen, in de zone rond de kerk werden er twaalf opgetekend. Deze voor de kapel lijken deel uit te maken van een houtbouwconstructie opgebouwd uit dubbele palen en kunnen mogelijk in verband gebracht worden met de voorloper van de kapel zoals ze er nu staat. Ze zijn met 14C te dateren in de 10e eeuw, een datering die aansluit bij de datering van één van de begravingen aan de kapel (890-1030 AD).

De paalkuilen rond de kerk kunnen op basis van de ligging, oriëntatie en aard van de vulling niet tot dezelfde gebouwplattegrond behoord hebben. Zeven paalkuilen zijn ter hoogte van de noordwestelijke kerkhoftoegang te situeren. Het is mogelijk dat sommige van deze paalkuilen in verband kunnen gebracht worden met de palenrij die werd aangetroffen in 2007, doch een gebouwplattegrond kon niet gereconstrueerd worden. De weinige dateerbare contexten lijken de vullingen van deze paalkuilen te plaatsen ten vroegste in de 10e eeuw. Opmerkelijk hierbij is dat er vóór het oprichten van deze houtbouwconstructie op diezelfde plaats reeds een traditie van begraving bestond en dat deze traditie na de opgave van deze constructie gewoon werd voortgezet. De vraag kan dan ook gesteld worden of we hier niet te maken hebben met een oudere versie van de huidige kerk of een ander gebouw in de religieuze of funeraire traditie. Eveneens vermeldenswaardig is een rij van vier paalkuilen die voorlopig te dateren lijkt in de 12e tot de eerste helft van de 13e eeuw. Deze palenrij kan mogelijkerwijs toebehoord hebben aan een gebouw. De constatacie dat deze rij het tracé van de latere kerkhofmuur volgt, kan echter ook wijzen op een palissade die het kerkhofareaal omsloot en dit gelijktijdig of posterieur aan de recentste kerkhofgracht.

Fig. 4: Kalkzandstenen waterput aan de rand van het kerkhofareaal

de 14e eeuw is. De sporen werden immers allen afgedekt door een pakket gehomogeniseerde tuingrond dat te dateren is in de 14e – 15e eeuw. Vermoedelijk was het terrein, na het opgeven van de verschillende grachtfasen, een tijd in gebruik als tuin/erfzone en vond in de loop van de 14e – 15e eeuw een bestemmingswijziging plaats, waarbij de toegang tot het kerkhofareaal zich verplaatste naar de huidige straat tussen kapel en kerk.

Tenslotte kon tijdens het onderzoek iets meer dan de helft van een kalkzandstenen waterput (Fig. 4) onderzocht worden. Deze was opgebouwd uit los op elkaar gestapelde blokken kalkzandsteen en fragmenten van tegulae en imbrices. De vulling leverde vondsten op uit de 12e eeuw. Deze waterput kan mogelijk gelijktijdig met de meest noordelijke gracht bestaan hebben en is met zekerheid contemporain aan de recentste gracht rond het kerkhof. Het voorkomen van waterputten op en aan de rand van een kerkhofareaal is alleszins geen uitzonderlijk gegeven.

Conclusie

De opgravingen te Moorsel brachten door het grootschalige karakter en de “dwarsdoorsnede” op de dorpskom een heel belangrijke bijdrage voor onze kennis van de dorpswording van Moorsel in het bijzonder. Meer algemeen leverden de resultaten een aanvulling op de kennis van vroegmiddeleeuwse en volmiddeleeuwse dorpsstructuren. De aanwezigheid van een vroegmiddeleeuws klooster kon niet bevestigd of uitgesloten worden. Tijdens de opgraving werden rondom de kapel geen aanwijzingen gevonden voor een datering van dit gebouw of van één van zijn voorgangers die teruggaan tot de 7e eeuw. De oudst beschikbare dateringen in deze zone (begraving, paalgaten) gaan slechts terug tot de 10e, begin 11e eeuw. Met de beschikbare archeologische gegevens lijkt het er zelfs op dat de kapel er maar gekomen is op het moment dat de zone rond de kerk reeds geruime tijd in gebruik was als begraafplaats (en parochiekerk?). De opgravingen leverden tevens belangrijke aanwijzingen voor de ouderdom van de huidige kerk, of minstens toch voor de sacraliteit van deze zone, die blijkens de resultaten teruggaat tot minstens de 8e eeuw. De dualiteit tussen kapel en kerk kan wel aangetoond worden op basis van de begravingen, waarbij reeds in de volle middeleeuwen een duidelijke scheiding tussen de twee zones werd aangehouden.

De verschillende greppels en grachten die werden aangesneden, laten toe de evolutie van de dorpskern en de concretisering van de ruimtes in kaart te brengen doorheen de middeleeuwen. De oudste greppels suggereren een andere vorm van landschapsindeling. Met de uitgraving van “circulaire grachten” rondom het kerkhofareaal rond de kerk worden de krijtlijnen van de latere dorpsstructuur definitief uitgetekend. De dualiteit tussen kapel en kerk wordt vanaf de 10e eeuw gevisualiseerd met grachten.

In de loop van de 12e eeuw krijgt de dorpskern uiteindelijk haar definitieve structuur en dit tot de dag van vandaag, met de definitieve afbakening van de kerkhofzone, in een periode waarin overigens ook de huidige kerk wordt gebouwd.

Bibliografie

- KLINKENBORG S., DE MAEYER W. & CHERRETTÉ B., 2011 : Moorsel Centrum. Archeologisch onderzoek, *SOLVA Archeologie – Rapport 12*, onuitgegeven rapport. (<http://www.so-lva.be>)
- DE GROOTE K. & MOENS J., 2008 : Archeologisch onderzoek naast de Sint-Martinuskerk van Moorsel, *Archaeologia Mediaevalis 2008*, p. 83-84.
- PIETERS M., DE GROOTE K., ERVYNCK A., & CALLEBAUT D., 1999 : Tussen kapel en kerk: een archeologische kijk op de evolutie van de dorpskern van Moorsel (10de -20ste eeuw) (Aalst, prov. Oost-Vlaanderen), *Archeologie in Vlaanderen V*, 1995-1996, p. 131-157.